

ТЕМИР ЙЎЛ ТРАНСПОРТ ТАРМОҒИНИНГ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИК КЎРСАТКИЧЛАРИ БАҲОЛАШ

Маннонов Шохруҳмирза Абдурашид ўғли

Тошкент давлат иқтисодиёт университети мустақил изланувчиси,

toppon77@gmail.com

DOI: https://doi.org/10.55439/EIT/vol11_iss3/i18

Аннотация

Мазкур мақолада транспорт тизими самарадорлигини белгилаб берувчи асосий кўрсаткичлар, транспорт тизимининг иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари тури ва уларни баҳолаш усуллари келтирилган, мамлакат транспорт тизими иқтисодий самарадорлигини баҳолашнинг асосий кўрсаткичлари тизимлаштирилган, сарф-харажатларнинг солиштирма самарадорлиги, статистик самарадорлик, динамик (ўзгарувчан) самарадорлик, транспорт тизимини ривожлантириш стратегиясининг самарадорлик кўрсаткичлари, айрим кўрсаткичларни жуфтликда қиёслаш ва темир йўл транспорт салоҳиятини баҳолашда алоҳида кўрсаткичлар тизими таклиф этилган ҳамда тизимнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш услугиётига асосан хулосалар шакллантирилган.

Калит сўзлар: транспорт тизими, самарадорлик кўрсаткичлари, транспорт-логистика, транзит ташувлар, юкларни етказиб бериш, транспорт комплекси, транспорт инфратузилмаси, транспорт турининг зичлиги, транспорт логистика салоҳияти, транспорт-транзит салоҳияти, баҳолаш услугиёти, статистик самарадорлик, динамик самарадорлик.

ОЦЕНКА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОЙ ОТРАСЛИ

Маннонов Шохруҳмирза Абдурашид ўғли

Независимый исследователь Ташкентского государственного экономического Университета

Аннотация: В данной статье представлены основные показатели, определяющие эффективность транспортной системы, тип показателей экономической эффективности транспортной системы и методы их оценки, систематизированы основные показатели оценки экономической эффективности транспортной системы страны, сравнительная эффективность расходов, статистическая эффективность, динамическая (переменная) эффективность, показатели эффективности, при сравнении отдельных показателей попарно и оценке потенциала железнодорожного транспорта была предложена отдельная система показателей, а выводы были сформированы на основе методологии оценки экономической эффективности системы.

Ключевые слова: транспортная система, показатели эффективности, транспортно-логистические, транзитные перевозки, доставка грузов, транспортный комплекс, транспортная инфраструктура, плотность видов транспорта, транспортно-логистический потенциал, транспортно-транзитный потенциал, методология оценки, статистическая эффективность, динамическая эффективность.

ASSESSMENT OF THE ECONOMIC EFFICIENCY INDICATORS OF THE RAILWAY TRANSPORT NETWORK

Mannonov Shohruhmirza Abdurashid ugli

Independent reseacher of Tashkent State University of Economics

Аннотация

This article presents the main indicators that determine the efficiency of the transport system, the type of indicators of economic efficiency of the transport system and methods of their assessment, the main indicators of the assessment of the economic efficiency of the country's transport system are systematized, the comparative efficiency of spending, statistical efficiency, dynamic (variable) efficiency, the effectiveness indicators of the, when comparing individual indicators in pairs and assessing the potential of rail transport, a separate system of indicators was proposed, and conclusions were formed based on the methodology for assessing the economic efficiency of the system.

Key words: transportation system, efficiency indicators, transport-Logistics, transit transportation, cargo delivery, transport complex, transport infrastructure, traffic type density, transport logistics potential, transport-transit potential, assessment methodology, statistical efficiency, dynamic efficiency.

Кириш

Жаҳонда юз бераётган глобаллашув ҳамда интеграция жараёнларида транспорт соҳасининг аҳамияти тобора ортиб бормоқда. Жаҳон банки ҳисоботларига кўра, бутун дунё транспорт хизматларининг ЯИМ таркибидаги миқдори 4,3 трлн. АҚШ доллари (6,9%)ни ташкил этиб, йилига 110 млрд. тонна юк ва 1 трлн. дан ортиқ йўловчилар ташилмоқда, транспорт мажмуасида банд бўлган ходимлар сони 100 млн. кишини ташкил этмоқда[1]. Транспорт тизимида самарадорлик кўрсаткичларини тизимлаштириш ва етказиб беришнинг илғор технологияларидан фойдаланиш моддий захиралар ҳажмини 30% дан 60% гача тежаш, шунингдек, транспорт хизматларидан фойдаланувчи корхоналарининг етказиб бериш харажатларини тахминан 30-35 фоизга камайтирилишига эришиш имконини беради.

Жаҳонда транспорт тизими иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини баҳолаш юзасидан кенг қамровли илмий изланишлар олиб борилмоқда. Хусусан, транспорт фаолиятини янада самарали ривожлантириш масалаларига мажмуавий ёндашиш, транспорт тизими кўрсаткичларини тизимлаштиришни таъминлайдиган иқтисодий ёндашувларни шакллантириш бўйича олиб борилаётган изланишларда транспорт тизими иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини баҳолашнинг умумий ёндашувлари шакллантирилган, аммо, мазкур ёндашувларда транспорт тизими самарадорлигини баҳолашнинг алоҳида кўрсаткичлар тизими шакллантирилмаган. Шундан келиб чиққан ҳолда, транспорт тизими иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини баҳолаш бўйича қўшимча изланишлар олиб бориш лозимлигини белгилайди.

Бугунги кунда мамлакатда иқтисодийнинг муҳим тармоғи сифатида қараладиган транспорт комплексини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу борада, 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида «Миллий транспорт логистика компаниялари ўртасида рақобат даражасини ошириш»[2] бўйича муҳим вазифалар белгилаб берилганлиги ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президенти Олий Мажлисга Мурожаатномасида “Маҳсулотларимизни ички ва ташқи бозорларга етказиш, улурнинг таннархини тушириш учун транспорт-логистика соҳасини ривожлантиришимиз зарур”

[3] деб таъкидладилар. Бу ўз навбатида мамлакат транспорт-транзит салоҳиятидан ва замонавий етказиб бериш технологияларидан самарали фойдаланишни ҳамда транспорт тизими иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини тизимлаштириш юзасидан илмий тадқиқотлар олиб боришнинг мақсадга мувофиқлигини ифодалайди.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Транспорт тизими самарадорлигини ошириш бўйича бир қатор хорижлик ва маҳаллий олимларининг илмий тадқиқотларида ўз аксини топган. Инглиз иқтисодчиси Энтони Венаблснинг фикрига кўра транспорт комплекси бу ижтимоий ишлаб чиқаришнинг юклар ва йўловчиларни ташишга бўлган эҳтиёжини қондиришга ихтисослашган халқ хўжалиги тармоқлари йиғиндиси тушунилади [4].

Транспорт тизимини иқтисодий ривожлантиришнинг назарий-услубий асослари бир қатор маҳаллий ва хорижлик олимларининг илмий тадқиқотларида ўз аксини топган. Иқтисодчи олим Р.Халтуриннинг фикрига кўра транспорт комплексининг қўйидаги хусусиятларини ажратиб кўрсатади: унинг элементлари ягона тизим сифатида фаолият кўрсатади; транспорт инфратузилмаси минтақавий тизимнинг бошқа таркибий қисмлари билан ўзаро боғлиқ ҳолда амалга оширилади [5].

Ю.Н.Гольская ўз тадқиқотида транспорт тизимини ривожлантиришнинг қўйидаги хусусиятларини ажратиб кўрсатади: унинг элементлари ягона тизим сифатида фаолият кўрсатади; темир йўл транспорт тизимини минтақавий тизимнинг бошқа таркибий қисмлари билан ўзаро боғлиқ ҳолда амалга оширилади. Демак, темир йўл транспорти ҳудуд билан қатъий тарзда боғланмаганлиги боис, ҳаракатланувчи таркиб унинг элементи ҳисобланмайди [6].

И.А.Семина ва В.А.Кустовларнинг фикрича, транспорт инфратузилмасининг ҳудудий тизимлардаги қўйидаги вазифаларини ажратиб кўрсатадилар. Биринчидан, транспорт – бу ҳудудий хусусиятлар индикатори ва мамлакат ижтимоий-иқтисодий сифатининг асосий таркибий қисми. Иккинчидан, транспорт алоқалар тақсимловчи ва мувофиқлаштирувчи ҳисобланади, натижада, операцион макон чекловчи, бошқача айтганда, “ҳудудларни туташтирувчи”, яъни “транспорт хабни ҳосил қилувчи” каби вазифаларни келтириб ўтган [7].

А.Б.Максимов ўзининг илмий ишларида транспорт инфратузилмасини шакллантиришнинг қўйидаги асосий функцияларини кўрсатиб беради:

- мамлакат иқтисодиётини транспорт йўллари билан таъминлаш;
- иқтисодиёт субъектларининг транспорт объектларига бўлган эҳтиёжини қондириш;
- мамлакат транспорт тармоғини шакллантириш;
- турли транспорт турлари ўртасидаги ўзаро ҳамкорликни таъминлаш;
- мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасини юксалтириш [8].

Д. Бауэрсокснинг фикрича, анъанавий усулларга нисбатан юк ташувларини ташкил этишнинг афзаллиги ва иқтисодий самарадорлиги масалаларини киритган ҳолда мультимодал ва интермодал юк ташувларини ташкил этиш муаммоларига алоҳида эътибор қаратган. Шу билан бирга муаллиф, транспорт тармоқлари, транспорт воситалари ва транспорт компаниялари ўз ичига олган транспорт тизимини алоҳида қайд этади [9].

Мамлакатимиз олимларидан Ғ.Самадов, А.Зоҳидов, А.Гуламов ва М.Равшановларнинг фикрича “транспорт тизими – бу юк ва йўловчиларни ўз манзилига етказиш жараёнида ўзаро алоқаси бўлган транспорт турари ва инфратузилмалари мажмуаси, яъни ўзаро боғлиқ бўлган транспорт секторлари, меҳнат

ресурслари ҳамда мамлакат иқтисодиётини самарали бошариш мақсадида транспортнинг барча турларини бошқарув тизими тушинилади” [10].

Тадқиқот методологияси

Транспорт тизими самарадорлик кўрсаткичларини тизимлаштириш муаммоларини таҳлил этиш билан шуғулланган миллий ва хорижлик олимларнинг илмий изланишлари натижалари мазкур тадқиқотнинг назарий-услубий базаси сифатида хизмат қилди. Мақолани тайёрлашда абстракт ва аналитик мушоҳада, қиёсий ва омилли таҳлил, индикатив, танланма кузатув, таққослаш, иқтисодий-статистик ва бошқа усуллардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар

Жаҳон давлатлари иқтисодиётининг самарали ривожланишида асосий “қон айланиш” вазифасини бажарувчи транспорт комплекси алоҳида аҳамият касб этади. Самарали транспорт тизими ички бозорда хош-ашё ва маҳсулот ҳаракатларини оптималлаштиради, шу билан бир қаторда ташқи савдода мамлакатнинг иқтисодий рақобатбардошлигини ошириб, жаҳон бозорига интеграция жараёнларини тезлаштириш имкониятини беради. Умуман олганда мамлакатни кенг кўламда ривожлантириш минтақалараро иқтисодий муносабатларнинг юқори суръатларда бўлиши кенг маънода транспорт инфратузилмасининг самарали фаолиятига ҳам бевосита боғлиқ.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозим, транспорт-транзит ҳамда транспорт-логистика салоҳиятини ошириш географик нуқтаи назардан оптимал жойлашмаган, шу билан бирга тўғридан-тўғри денгиз портларига хатто қўшни давлатлар орқали чиқиш имкониятига эга бўлмаган давлатлар учун ташқи сиёсатнинг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Аммо, бугунги кунда мазкур соҳаларнинг самарадорлик кўрсаткичларини тизимлаштириш юзасидан халқаро амалиёт ва назарияда турлича ёндашувларнинг мавжудлиги дастлаб уларни тўғри талқин қилиш ҳамда назарий асосларини аниқроқ ёритиб бериш лозимлигини белгилайди.

Транспорт тизимининг иқтисодий самарадорлигини таҳлил этишдаги мавжуд усуллар транспорт тизимини баҳолаш борасидаги камчилик ва нозик жиҳатларни аниқлаш имконини беради. Ҳар бир услуб транспорт тизими самарадорлигини баҳолашнинг тўлақонли суръатини очиб бера олмайди. Таъкидлаш лозим, аксарият ҳолларда транспорт корхоналари самарадорлигини оширишга бугунги кунда етарлича эътибор берилмаяпти. Мутахассислар фикрига кўра, “транспорт тизимининг самарадорлиги – бу, биринчи навбатда, транспорт тизими фаолиятининг берилган (мақсадли) натижаси кўрсаткичи ҳамда амалда эришилган натижа ўртасидаги нисбатдир. Транспорт тизими самарадорлигини баҳолашга мақсадли ёндашув ресурсли ёндашувга нисбатан ўзини кўпроқ оқлайди”.

Қатор олимларнинг фикрича (Г. Саматов, А.А.Зоҳидов, А.А. Гуламов), транспорт тизими самараси тушунчаси етарли даражада ишлаб чиқилмаган, транспорт тизими самарадорлик ҳисоби формулаларига оддий, ўта содда деб таъриф бериш мумкин. “Самарадорликни баҳолаш учун барча кўрсаткичлар қуйидагича ҳисоблаб топилади:

- 1) натижа/харажатлар – харажатлар бирлигига олинган натижа;
- 2) харажатлар/ натижа – харажатларнинг олинган натижа бирлигига тўғри келадиган солиштирма катталиги (қиймати);
- 3) (натижа – харажатлар) /натижа – самаранинг олинган натижа бирлигига тўғри келадиган харажатларнинг солиштирма катталиги (қиймати) (111).

Ушбу нисбатлар транспорт тизими фаолият самарадорлиги кўрсаткичларини

ишлаб чиқишда асос бўлиб келади. Амалиётда бу каби услубиётларни амалга ошириш баъзи хусусиятлар туфайли мураккаблашади:

– юкларни етказиб бериш жараёнининг натижасини доим ҳам даража ва ўлчов бирликларига кўра харажатлар билан қиёслашнинг иложи йўқ. Натижалар сифат ёки замон (вақт) тавсифига, шу билан бирга харажатлар қиймат тавсифига эга бўлиши мумкин.

– транспорт стратегияси элементларини қўллаш натижалари ва транспорт тизимини ривожлантиришда оқимли жараёнларни ташкил этиш самарадорлиги доим ҳам юқори миқдорий кўрсаткичлар билан тавсифланмайди, бироқ улар ташқи тизимга кўрсатадиган самара кўпинча мультипликатив характерга эга бўлиб, кўплаб ўзаро боғлиқ тизимларни ривожлантириш учун муҳим аҳамиятга эга.

Транспорт тизимининг иқтисодий самарадорлигини ошириш ва уни тараққий эттириш ҳам экстенсив, ҳам интенсив омилларига боғлиқ. Экстенсив омиллар қаторига етказиб бериш жараёни ҳажмий тавсифларининг миқдор жиҳатидан ортиб боришини киритиш (ташиладиган юклар миқдори, омбор майдонларини катталаштириш, транспорт хизмат харажатларини ошириш) лозим. Интенсив омилларга мавжуд ресурслардан самарали фойдаланишга қаратилган чора-тадбирлар киритилиб, улар етказиб бериш операцияларини амалга оширишда моддий оқимлар, ишчи-хизматчилар ва молиявий ресурсларни қайта тақсимлашда ифодаланади.

Шунингдек, транспорт тизимининг иқтисодий самарадорлиги статик ва динамик белгиларига кўра таснифланиши ҳам мавжуд. Транспорт жараёнларининг статик самарадорлигига етказиб бериш тизимининг яна ҳам ўсишини кўзламаган ҳолда ташқи муҳитда самарали фаолият кўрсатиши киритилади. Одатда статик самарадорлик ташкилотнинг муайян вақт мобайнида (қисқа муддатда) рақобатбардошлигини белгилаб беради, бироқ самарадорликнинг бу тури транспорт тизимини истиқболда тавсифлаб бера олмайди. Динамик самарадорлик тизимнинг узоқ муддатли истиқболдаги ишончилиги, сифати ва хавфсизлигини белгилаб беради. Транспорт тизимининг самарадорлик таърифи ва унинг кўрсаткичларини ҳисоблаш услубиёти қўйидаги жадвалда тақдим этилди (жфдвал).

Жадвал

Темир йўл транспорт тизимининг иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари тури ва уларни баҳолаш усуллари

Тушунчалар (кўрсаткичлар) номланиши	Тавсифи	Ҳисоб-китоб учун формула	Маъно-моҳияти
Темир йўл транспорт тизими иқтисодий самарадорлиги	Темир йўл транспорт тизими фаолиятининг берилган (мақсадли) кўрсаткичи ва амалда эришилган кўрсаткич ўртасидаги нисбат	$C_{гпб} = \frac{\sum_{i=1}^3 D_{Pi}}{\sum_{i=1}^3 X_{Ti} + \sum_{i=1}^4 X_{ППi} + \sum_{i=1}^2 X_{xp_i}}$	Олинаётган натижалар бирлигига тўғри келувчи самаранинг солиштирма катталиги
Самарадорлик	Бошқарилаётган тизим олдида қўйилаётган вазифаларнинг тизим томонидан ўз вазифасини тўлиқ ва сифатли бажарилиши	$C_{\phi} = \frac{\text{натижа}}{\text{сарф} - \text{харажатлар}}$	Сарф-харажатлар бирлигига олинган натижа

Тушунчалар (кўрсаткичлар) номланиши	Тавсифи	Ҳисоб-китоб учун формула	Маъно-моҳияти
Сарф-харажатларнинг солиштирма самарадорлиги	1000 сўмга олинган натижага эга иқтисодий самара қийматини кўрсатади	$U_c = \frac{\text{сарф} - \text{харажатлар}}{\text{натижа}}$	Олинган натижа бирлигига тўғри келувчи сарф-харажатларнинг солиштирма катталиги
Статистик самарадорлик	Темир йўл транспорт тизимининг ташқи муҳитда қўшимча ўсишсиз фаолият самарадорлиги	Формула тизимнинг фаолият мақсади натижаси бўйича танлаб олинади	Транспорт тизимининг жорий (ҳозирги) ҳолати, яъни тактика масалалари ҳал қилинишини кўрсатади
Динамик (ўзгарувчан) самарадорлик	Темир йўл транспорт тизими самарадорлиги, у узоқ муддатли истиқболда тизимнинг ишончилиги, хавфсизлиги ва сифатини таъминлайди	$C_d = H \cdot B \cdot K$	Формула кўрсатиб ўтилган параметрларни бирлаштирувчи интеграцияланган кўрсаткич сифатида шаклланади

Манба: Олиб борилган тадқиқотлар натижасида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Темир йўл транспорт транспорт тизимининг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш ёндашувларини тадқиқот мақсадлари бўйича таснифлаш талаб этилади. Бунда қуйидагича тасниф таклиф этилади:

- юкларни етказиб бериш жараёнлари самарадорлик кўрсаткичларини аниқлаш;
- темир йўл транспорт тизимини ривожлантириш усуллари самарадорлигини аниқлаш;
- транспорт тизимини ривожлантириш стратегияси самарадорлигини аниқлаш;
- натижалар номувофиқлигини аниқлаш.

1. Юкларни етказиб бериш жараёнларининг самарадорлигини аниқлаш параметрлари. Логистика нуқтаи назаридан, оқим – яхлит ва ягона сифатида идрок этиладиган ва муайян вақт даври мобайнида динамик ўзгаришларга дуч келадиган тузилмавий жиҳатдан ўзаро боғлиқ элементлар тизимини тавсифловчи иқтисодий қийматдир.

Етказиб бериш жараёнида оқим динамик қиймат ва захиранинг дифференциал функцияси ҳисобланади. Захира оқимнинг ўзгариш натижасини акс эттиради. Оқим мавжуд бўлиши учун захира вақт функцияси бўлиши керак. Демак, транспорт тизими самарадорлигини ўлчаш вақтни ўлчаш тизимидаги ҳудудий захиралар кўрсаткичлари ва натурал кўрсаткичларга асосланган бўлиши лозим. Оқимли жараён сифати захиралар ҳолатининг ўзгариши ёрдамида тавсифлаб берилиши мумкин.

Ушбу услубиётда транспорт тизими самарадорлигини аниқлаш имкониятлари бўйича қоидалар батафсил баён этилган, бироқ ҳисоб-китобларни амалга ошириш бўйича аниқ тавсиялар берилмаган, бу ҳозирда долзарб вазифалардан биридир. Маълум бўладики, ҳар бир оқимли жараён учун маълум ўзига хос жиҳатларни аниқлаш керак бўлиб, уларга мос равишда баҳолаш мезонлари танлаб олинади.

2. Транспорт тизимини ривожлантириш усуллари самарадорлик кўрсаткичлари.

Ушбу йўналишда тахминий ва ҳақиқий натижалар, шунингдек, тахминий ва ҳақиқий сарф-харажатларни қиёслаш энг самарали ёндашув ҳисобланади. Шу тариқа,

транспорт тизими самарадорлигини баҳолаш харажатлар кўрсаткичларига таяниб, бу натижаларнинг иқтисодий самарадорлигини ифодалаб, бу ҳолат транспорт тизимининг иқтисодий самарадорлигини тавсифлайди.

Қуйидаги кўрсаткичларни жуфтликда қиёслаш таклиф қилинади:

- “тахминий сарф-харажатлар – ҳақиқий сарф-харажатлар”;
- “тахминий сарф-харажатлар – тахминий натижалар”;
- “ҳақиқий сарф-харажатлар – ҳақиқий натижалар” ва “тахминий сарф-харажатлар - тахминий натижалар”.

3. Транспорт тизимини ривожлантириш стратегиясининг самарадорлик кўрсаткичлари.

Транспорт тизимини ривожлантиришда самарадорлик кўрсаткичлари орасидан қуйидагиларни ажратиб кўрсатишни мақсадга мувофиқ деб, ҳисобладик:

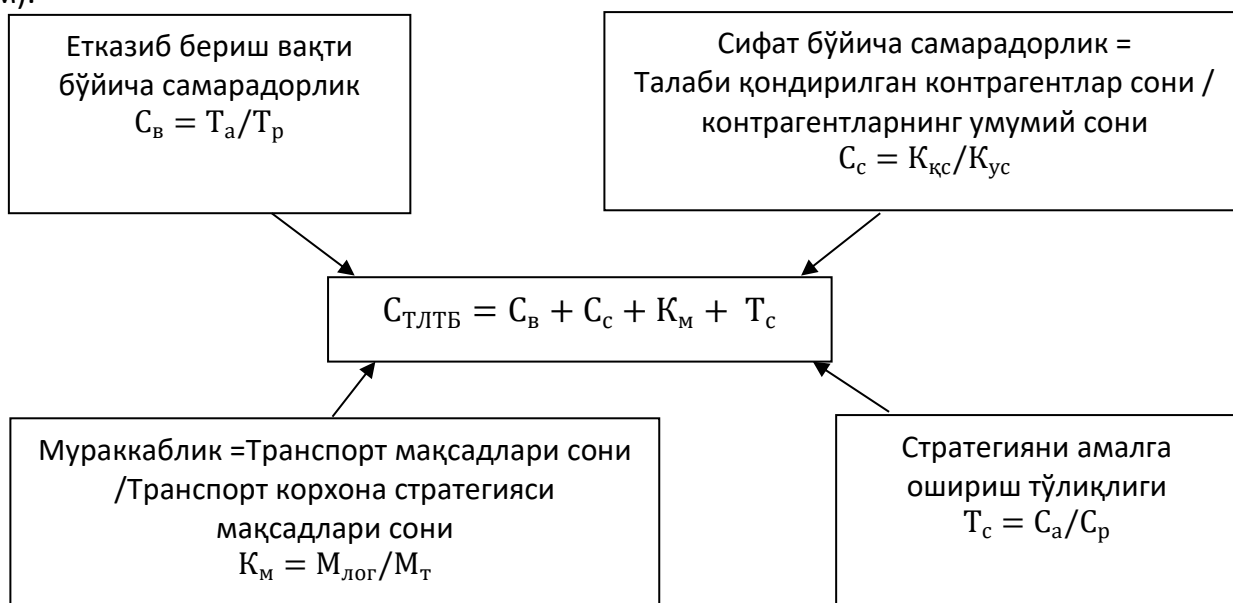
- вақт бўйича мақсадларга эришиш (ҳақиқий вақтни режалаштирилган вақтга нисбати);

- стратегияни амалга ошириш сифати бўйича мақсадларга эришиш (воситачи ва истеъмолчиларнинг хизматлар сифатидан қониқиш даражаси – балли баҳолаш тизимида);

- стратегияни тўлиқ амалга оширишга риоя қилиш (режалаштирилган чоратadbирлардан амалда нечтаси бажарилди);

- стратегиянинг мураккаблиги – транспорт стратегияси мақсадларининг маркетинг стратегияси ва темир йўл транспортини ривожлантириш бўйича умумий стратегик режага мослигига риоя қилиш, ўзаро зид бўлмаган мақсадли функциялар нисбати сифатида ҳисоблаб чиқилади.

Шундай қилиб, транспорт тизимининг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш имконини берувчи «функциялар кесишмаси (cros-functional)» услуби тақдим этилди (расм).

Расм. Темир йўл транспорт тизимининг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш услуби

Манба: Олиб борилган тадқиқотлар натижасида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Келтирилган формуладан кўриниб турибдики, транспорт тизимининг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш тўрт асосий кўрсаткични ҳисобга олган ҳолда амалга

оширилди. Уларнинг йиғиндиси «1» га ёки фоизда ифодалганда 100% га интилиши лозим. Бу транспорт тармоғининг ривожланиш хусусиятлари билан боғлиқ бўлиши мақсадга мувофиқ.

Масалан, транспорт корхоналари сони кам бўлиши, ушбу транспорт корхонасида “мураккаблик” элементидаги алоқаларнинг зичлик коэффициенти пастроқ бўлишига олиб келади. Шундай қилиб, транспорт тизими самарадорлик мезонларининг чегаралари ҳам ўзгариб туриши мумкин. Таклиф этилган усулга таянган ҳолда ишлаб чиқилган услуб бўйича таклифларни амалиётга тадбиқ қилганда қуйидаги амалий натижаларга эришилди:

тизимнинг юқори самарадорлиги таъминланади;

юкларни етказиб бериш бўйича барча операцияларни ташкил этишнинг тезкорлиги оширилади;

транспорт воситаларининг назорат қилиш имконияти яратилади;

харажатлар ва етказиб бериш вақти сезиларли даражада тежалишига эришилади.

Юқоридаги мулоҳазаларга асосланиб транспорт тизими иқтисодий самарадорлигини баҳолашда қуйидаги асосий кўрсаткичлар эътиборга олиниши мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

- моддий-техник база кўрсаткичлари;
- юк ташиш ҳажм кўрсаткичлари;
- юк айланмаси кўрсаткичлари;
- транспорт химатлари кўрсаткичлари;
- транспорт соҳаси рентабиллиги;
- транспорт тармоғининг ЯИМдаги улуши;
- транспорт турининг зичлиги;
- транспорт коридорининг юк ўтказиш қобилияти;
- транспорт логистика салоҳияти;
- инфратузилманинг мавжудлиги;
- транспорт-транзит салоҳияти.

Хулоса ва таклифлар

Юқорида баён этилганлардан транспорт тизимининг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш услубиётига асосан қуйидаги хулосалар шаклланди:

1. Юкларни етказиб бериш жаранларини тадқиқ этиш услублари транспорт тизимига таъсир кўрсатувчи омилларнинг ўзаро боғлиқлиги, сифат ва тармоқнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланганлик даражасини ўрганишга қаратилган бўлиши лозим.

2. Транспорт тизими самарадорлигини ошириш мақсадини белгилаш, етказиб бериш жараёнларини тадқиқ этиш воситаларини танлаш юкларни етказиб бериш жараёнининг таснифланиш гуруҳига боғлиқ.

3. Транспорт соҳаси бўйича лойиҳалар самарадорлигини аниқлаш муҳим аҳамиятга эга. Шу мақсадда самарадорлик мезонларини шакллантириш ҳамда уларни ҳисоб-китоб қилиш услубиёти келтирилиши лозим.

4. Самарадорлик мезнолари транспорт тизимида амалга оширилаётган чора-тадбирлар транспорт тизимининг иқтисодий самарадорлигини аниқлашга асосланган бўлиши мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. The World Bank: World Development Indicators. <http://data.worldbank.org/indicator>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли фармони. // www.lex.uz.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 24 январь 2020 йил.
4. Venables, A. J. (2007). Evaluating Urban Transport Improvements: Cost–Benefit Analysis in the Presence of Agglomeration and Income Taxation. *Journal of Transport Economics and Policy*, 41:173–188 p.
5. Коврижных И.В. Анализ и оценки эффективности управления в организации / И.В. Коврижных. – Барнул: АФ СибАГС, 2016. – 86с.
6. Гольц Г.А. Транспорт и макроэкономика России за три века. Материалы X международной (тринадцатой Екатеринбургской) научно-практической конференции 14-15 июня 2014 года.
7. Зоҳидов А.А. Марказий осийё транспорт тизимини самарали бошқариш механизмини такомиллаштириш. Иқт. фан. док. ... дис. Автореф., Тошкент 2018.
8. Frederick Starr S., Filat Yildiz, Martina reiser etc. The New Silk roads: Transport and trade in Greater Central Asia. Monograph Central AsiaCaucasus institute & Silk Road Studies Programm, Washington, D.C.: Johns Hopkins University-SAIS, 2007. – 514 p.
9. Экономика транспорта: Учебное пособие / Терешина Н.П., Потапова Е.В., Терёшина Н.В., Епишкин И.А. – М.: РУТ (МИИТ), 2018. – 142 с.
10. Fayzullayev J.S. The economic-mathematical model of the organization activity of the modern transport-logistics system. // Бюллетень науки и практики – Bulletin of Science and Pracrice научный журнал (scientific journal). 2018. №5 (4). С. 345-352. DOI:10.5281/zenodo.1147072. Impact Factor (5) GIF – 0.454; (21) Info Base Index – 1.4; (17) OAJI – 0.350, (43) (UIF) – 0.1502; (4) JCR – 1.021. <http://oaji.net/articles/2017/3996-1526585902.pdf>
11. Бекмагамбетов М.М. Перспективы сотрудничества и координации усилий международных организаций и национальных правительств в реализации транспортных проектов в ЦА регионе. – Алматы: 2010. – С. 11-12.